

Krzysztof Pawlik

*historyk**Muzeum w Nysie*

PIĘKNA STUDNIA W NYSIE

Wiele wytworów kowalstwa artystycznego minionych wieków zachowało się do naszych czasów czy to w postaci elementów wystroju architektonicznego, czy samodzielnych obiektów. Do tych ostatnich należy wolno stojąca Piękna Studnia na ul. Wrocławskiej w Nysie, barokowe dzieło kowalstwa artystycznego¹.

Podobne kraty studzienne tej rangi artystycznej znajdują się tylko w Pradze², Norymberdze i Innsbrucku³. Wielkiego podobieństwa do obiektu nyskiego dopatrzono się w dużo mniejszej studni w Brucku nad Murą w Austrii⁴.

Historia studni nyskiej

Na ul. Wrocławskiej w Nysie, przed budynkiem należącym niegdyś do parafii św. Jakuba, od dawna znajdowała się jedna ze studzien miejskich. Legenda głosi, że w czasie wojny trzydziestoletniej (1618-1648), podczas oblężenia miasta przez Szwedów, szpiegdy podstępem zatruli wodę we wszystkich studniach, aby zmusić Nysę do kapitulacji. Mieszkańcy rozpoczęli wówczas poszukiwania innych źródeł wody pitnej. Gdy wreszcie natrafili na żyłą wodną, doprowadzili z niej wodę na ul. Wrocławską. Aby uchronić tę jedyną studnię przed zatruciem, wartę pełniło przy niej stale dwóch żołnierzy. Po pewnym czasie, kiedy czujność strażników osłabła, także ta studnia została skażona, wobec czego miasto musiało poddać się Szwedom⁵.

Po zawarciu pokoju z inicjatywą odbudowy studni w tym samym miejscu wystąpił Kaspar Naas, burmistrz nyski w latach 1654-1685. Rada miejska wyraziła zgodę na jej realizację. Pracę zlecono Wilhelmowi Hellewegowi. Przebudowa ówczesna studni polegała na zastąpieniu kołowrotu pompą. Obiekt zyskał przede wszystkim dekorację w postaci wspaniałej kutej w żelazie kraty⁶. Była ona dziełem Hellewega. Ten artysta-rzemieślnik pochodził z Westfalii. Urodził się ok. 1650 r. w miejscowości Stromberg w powiecie Bekum. Od 1677 r. zajmował stanowisko zarządcy mennicy książęco-biskupiej w Nysie,

1. Piękna Studnia w Nysie przed ostatnią konserwacją. Fot. Z. Walewski, 2005 r.

1. Beautiful Well prior to the last conservation. Photo: Z. Walewski, 2005.

na które powołał go biskup wrocławski Fryderyk, landgraf Hesji. Nosił tytuł nadwornego ślusarza; był także nadzorcą arsenału książęco-biskupiego (bischöflicher Münzwerkmeister und Hofschlosser), a od 1681 r. pełnił równoległe funkcję nadzorca arsenału cesarskiego w Nysie. Należał do grona zamożnych i światłych mieszkańców miasta. Jego testament wymieniał: dom przy ul. Celnej wraz z browarem, pola i łąki w Konradowej, 1339 florenów w gotówce, kosztowności, jak również małą bibliotekę domową z 52 książkami⁷.

Piękna Studnia powstała już po śmierci burmistrza Naasa, jej fundatora. Uroczystość odsłonięcia miała miejsce 15 IX 1686 r., a więc całkiem przypadkowo w tym samym dniu, w którym świętowano wyzwolenie stolicy Węgier – Budy spod okupacji tureckiej przez wojska cesarskie pod dowództwem elektora bawarskiego Maksymiliana II Emanuela. Ówczesny proboszcz nyski Johann Felix Pedewitz zanotował w aktach parafii św. Jakuba pod datą 15 IX 1686 r.:

2. Studnia z 1626 r. w Brucku nad Murą.
2. Well from 1626 in Bruck on the Mur.

„w dniu, w którym obchodziliśmy święto z okazji uwolnienia Budy od Turków, wykończona została piękna studnia z żelaza, postawiona przed domem parafialnym” (eadem die, quam celebravimus solemnitate pro Buda Turcis erepta, completus est pulcher ille fons ex ferro, situs ante domum parochialem)⁸.

O losach Pięknej Studni, jednej z najstarszych na Śląsku zaopatrzonych w pompę wodną, przez następne dwa stulecia źródła historyczne milczały. Dopiero w 2. poł. XIX w. pojawiły się o niej wzmianki w pracach naukowych. W 1863 r. aptekarz nyski Theodor Poleck, działacz założonego w 1848 r. Towarzystwa Naukowego Filomacja (Wissenschaftliche Gesellschaft Philomathie) w Nysie, opublikował artykuł na temat wody pitnej w mieście i zamieścił w nim wyniki analizy wody Pięknej Studni. Na podstawie badań laboratoryjnych stwierdził, że odróżnia ją od czerpanej z innych źródeł duża zawartość soli mineralnych. Podkreślał również piękno studni oraz fakt, że jest najstarsza ze znanych w tym czasie w Nysie⁹. Wiadomości podane przez tego autora wykorzystał kilka lat później Hermann Luchs, znany historyk sztuki i współzałożyciel Muzeum Starożytności Śląskich (Museum schlesischer Altertümer) we Wrocławiu, w pracy poświęconej Pięknej Studni¹⁰. Jako ilustrację zamieścił litografię wykonaną w zakładzie Heinza Putza we Wrocławiu wg rysunku Bernharda Mannfelda z 1869 r.¹¹ Od tego czasu wzmiankowany obiekt w publikacjach z zakresu historii sztuki i kowalstwa artystycznego oraz opatrywano teksty dobrymi ilustracjami fotograficznymi¹².

Prace renowacyjne obiektu

W 1889 r. przeprowadzone zostały, być może po raz pierwszy od czasu powstania studni w 1686 r., prace renowacyjne. Po długotrwałym remoncie, poprzedzonym ekspertyzą autorytetów w dziedzinie architektury, Karla Lüdeckego z Wrocławia oraz radcy Persiusa z Berlina¹³, odsłonięto Piękną Studnię 20 sierpnia 1889 r.¹⁴ Podczas tej renowacji położeniu poddano orla austriackiego w zwieńczeniu, kwiatony oraz liczne detale kraty¹⁵.

Kolejny remont, konieczny ze względu na uszkodzenia cembrowiny i kraty, trwał od grudnia 1934 r. do października 1935 r. W dniu 17 XII 1934 r. zdemontowano kratę i przeniesiono do warsztatu Franza Lilgego, nyskiego ślusarza-artysty, który otrzymał zlecenie na jej renowację. Nadzór nad całością prac sprawował Miejski Urząd Budowlany (Stadtbauamt), na którego czele stał architekt miejski Alfred Jahn. Konsultantem przedsięwzięcia był Jaroslav Vonka, profesor Szkoły Rzemiosł Różnych i Rzemiosła Artystycznego (Handwerker- und Kunstgewerbeschule) we Wrocławiu¹⁶. Marmurową cembrowinę (marmur sławniowski), która z upływem czasu osiadła w gruncie, wykopano w styczniu 1935 r., aby po pracach konserwatorskich podnieść ją i przesunąć w kierunku chodnika, a tym samym poszerzyć jezdnię¹⁷.

Po przeniesieniu cembrowiny krata żelazna, odrestaurowana w warsztacie Lilgego¹⁸, została 29 VII 1935 r. zainstalowana na nowo. Zwieńczenie jej repliką orła dwugłowego miało nastąpić kilka dni później¹⁹. Krata już wcześniej pomalowana była na czerwono podkładem miniowym²⁰. Jako farba powierzchniowa została przewidziana, tak jak dawniej, tzw. zieleń schweinfurcka (Schweinfurter Grün)²¹, ostatecznie jednak zastosowano zieleń permanentną. Orzeł austriacki i detale kraty zostały pokryte dwoma tysiącami płatków 24-karatowego złota dukatowego. Zastosowano technikę odpowiadającą tradycjom średniowiecznym, która polegała na przytwierdzeniu złota do podłoża specjalnym olejem o szczególnie dużej przyczepności. Prace malarskie i pozłotnicze wykonał malarz nyski Wilhelm Wallrath²². Nadzór budowlany i konserwatorski, oprócz wspomnianych już osób, sprawowali urzędnicy samorządowi i państwowi: nyski radca budowlany Peter Seulen, generalny konserwator zabytków, radca ministerialny Hicke, konserwator zabytków prowincji górnośląskiej Georg Pick (absolwent Gimnazjum Realnego w Nysie w 1914 r.) oraz artysta-malarz Ernst Fey z Berlina²³.

Dokonanie renowacji Pięknej Studni zostało poświadczone dokumentem pamiątkowym wydanym przez władze miejskie i podpisanym przez nadburmistrza Geoga Mazura. Akt ten wraz ze znaczkami pocztowymi i innymi współczesnymi dokumentami umieszczono w metalowej kuli pod podwójnym orłem, a do archiwum miejskiego przekazano informacje odnoszące się do historii i ówczesnej restauracji obiektu. Po uroczystym odsłonięciu studni przeprowadzono jeszcze roboty wykończeniowe – ponownie zainstalowana została rura ozdobna z brązu oraz poszerzono chodnik tak, by objął wkoło Piękną Studnię, zapewniając jej ochronę przed ruchem ulicznym²⁴.

Pierwotny orzeł dwugłowy (austriacki) wieńczący Piękną Studnię, jako element najbardziej wystawiony na wpływ czynników atmosferycznych, uległ najwcześniej korozji, dlatego w 1921 r. wykonano replikę, której jednak daleko było do pierwowzoru. W związku z restauracją całości obiektu w 1935 r. powstał w warsztacie mistrza kowalskiego Lilgego nowy orzeł²⁵ i ten zdobił Piękną Studnię do chwili usunięcia jej w 1944 r. Wcześniejszy orzeł, po zastąpieniu go niezbyt udaną repliką, trafił do Muzeum Sztuki i Starożytności (Kunst- und Altermuseum) w Nysie²⁶. Tam był przechowywany we fragmentach. W 1937 r. poddano go restauracji, która przywróciła mu pierwotny kształt²⁷.

W 1935 r., po konserwacji, cały obiekt miał 5,40 m wysokości, z czego na samą kratę przypadało 4,18 m²⁸. Średnica kraty w kształcie cylindrycznym wynosiła 1,86 m²⁹. Krata ważyła 52 centnary (ok. 2642 kg), w tym orzeł wykonany w 1935 r. – 68 funtów (34 kg). Studnia miała 8 m głębokości, a lustro wody znajdowało się 6 m poniżej poziomu gruntu³⁰.

3. Piękna Studnia przed konserwacją. Fot. F. Rassmann, 1934 r.
3. Beautiful Well prior to conservation. Photo: F. Rassmann, 1934.

Pod względem stylu Piękna Studnia nie stanowi dzieła jednorodnego. Powstała w okresie baroku i dlatego Hans Lutsch, wybitny znawca sztuki śląskiej, dostrzega w niej silne wpływy stylu barokowego zmiernie w kierunku fantazji³¹. Werner Grundmann, autor wnikliwej analizy artystycznej obiektu z końca lat 30. XX w., jest zdania, że ornamenty linearne na przestrzeniach wypełniających konstrukcję kraty noszą w większym stopniu piętno renesansu niż baroku, zaś ozdoby w kształcie groteski bądź maureski wskazują na zwrot ku formom wyrazu z czasów renesansu, a nawet średniowiecza³².

Piękna Studnia w dziełach literackich i artystycznych

Piękna Studnia walorami estetycznymi i historycznymi urzekła nie tylko artystów sztuk pięknych i fotografów, lecz również literatów. Stała się nawet

bohaterką dramatu historycznego w 5 aktach autorstwa werbisty ks. Alfreda Wlotzki³³. Opis bibliograficzny dzieła jest następujący: „Wlotzka Alfred: Der Schöne Brunnen von Neisse. Historisches Drama in fünf Aufzügen.” Neisse: Druck und Verlag F. Bär’s Buchdruckerei GmbH [1922], 23 s³⁴. Powstała także publikacja załącznikowa zawierająca pieśń „Mein Neisse”. Pieśń ta jest fragmentem dramatu Wlotzki z muzyką Franza Kaufa napisaną na fortepian lub gitarę. Jej wydawcą była drukarnia Bära³⁵, która powierzyła druk techniką litografii zakładowi litograficznemu Paula Möbsa w Nysie³⁶. O Franzu Kaufie wiadomo, że uprawiał wszechstronną działalność muzyczną jako instrumentalista, dyrygent, pedagog i kompozytor w latach 1912-1918 w Nysie, później w Bytomiu i Gliwicach³⁷.

Dramat Wlotzki, jak wynika z informacji zamieszczonej na początku książeczki, powstał w 1921 r. w klasztorze Św. Krzyża (werbistów) w Nysie dla uczczenia jubileuszu 700-lecia Nysy oraz jubileuszu 500-lecia budowy kościoła św. Jakuba (1423-1923). Opublikowany został w 1922 r.³⁸ Jego treść dotyczy okoliczności powstania Pięknej Studni³⁹. Prawdopodobnie nigdy nie był wystawiony na scenie teatralnej. Podczas konserwacji Pięknej Studni w 1935 r. Karl Schindler, jedyny badacz twórczości ks. Wlotzki, przedstawił dzieło w formie felietonu w gazecie lokalnej⁴⁰. Z okazji odsłonięcia obiektu powstał sonet autorstwa architekta miejskiego A. Jahna, wydrukowany również w prasie nyskiej⁴¹.

Piękna Studnia ukazana została nie tylko na wspomnianej już litografii wykonanej wg rysunku B. Mannfelda. Przedstawiali ją również: w 1878 r. grafik o inicjałach M.L.⁴², inny bliżej nieznaną grafik o nazwisku Fischer⁴³ oraz ukrywający się pod nieczytelną sygnaturą rysownik, którego praca została

4. Cembrowina i fragment kraty przed konserwacją. Fot. F. Rassmann, 1934 r.

4. Boarding and fragment of the grating prior to conservation. Photo: F. Rassmann, 1934.

opublikowana na karcie pocztowej⁴⁴. Zainteresowanie fotografów i edytorów znalazło odzwierciedlenie w informatorach i przewodnikach po Nysie, w pracach historycznych, publicystycznych i albumowych.

Wojenna i powojenna historia studni

Piękna Studnia, źródło szczególnie dobrej wody pitnej w Nysie, służyła mieszkańcom do schyłku XIX w. Jeszcze w latach 90. tego stulecia wykorzystywali ją piekarze i rzeźnicy⁴⁵. Z czasem znaczenie praktyczne obiektu zmalało na skutek zapoczątkowanej w 1878 r. budowy nowoczesnych wodociągów miejskich. Z tego powodu studnia została unieruchomiona⁴⁶.

Pod koniec II wojny światowej, w związku ze zbliżaniem się frontu oraz nalotami samolotów alianckich na Śląsk, zrodziły się obawy, że studnia może zostać uszkodzona. Istnieją rozbieżności odnośnie do jej losów w okresie wojennym. Krótko po zakończeniu wojny kierownik referatu kultury i sztuki Starostwa Powiatowego w Nysie podał wiadomość, że Piękna Studnia została ukryta przez Niemców w 1942 r. „podobno w zabudowaniach fortecznych” i jeszcze nieodnaleziona⁴⁷. W 1958 r. pojawił się w prasie niemieckiej artykuł, którego autor informował, że zabytkowa krata została ulokowana na dziedzińcu Reduty Kardynalskiej już na początku wojny przez dr. Hansa Georga Fiebigera, radcę budowlanego prowincji górnośląskiej, a stamtąd miała być później przeniesiona do fortu o nazwie Blockhaus⁴⁸. Według zatrudnionego w 1956 r. w Nysie przy odbudowie miasta Josefa Rocka, który znał relacje mieszkańców Nysy z lat wojny i powojennych, przeniesienie Pięknej Studni do Reduty Kardynalskiej nastąpiło w 1944 r., wraz z początkiem nalotów samolotów alianckich.

Na wiosnę 1945 r., kiedy front dotarł do Odry, krata miała trafić do Blockhausu w parku miejskim. Stamtąd w 1946 r. – według płk. Józefa Gradowskiego, komendanta straży pożarnej w Nysie – skradli ją złodzieje i wywieźli z Nysy. Dopiero w Niemodlinie dogoniła ich milicja nyska i przywiozła kratę z powrotem. Umieszczono ją na dziedzińcu Miejskiej Straży Pożarnej⁴⁹.

W okresie powojennym fragmenty dekoracji Pięknej Studni włączone zostały do zasobu Muzeum w Nysie, tworzonego na nowo od 1945 r., a otwartego oficjalnie w 1947 r. Księga inwentarzowa muzealiów, założona w 1955 r., zawiera następujący wpis: „Orzeł dwugłowy z Pięknej Studni, u góry korona, ślady dawniejszego pozłacania, silnie uszkodzony, 1686, Helleweg, [nabyty z] Muzeum w Nysie 1945”⁵⁰. Detal ów ma obecnie numer inwentarzowy MNa/RA 1128. Według tego samego źródła muzeum nyskie nabyło dwa „odłamki z Pięknej Studni w kształcie kwiatu”⁵¹ (MNa/RA 1026 i 1027) oraz „odłamki z Pięknej Studni, kwiaty malowane i złożone”⁵² (MNa/RA 1130). We wszystkich przypadkach podano jako miejsce pochodzenia: „z Pięknej

Studni 1946”. Najpóźniej zapisane zostało w wymiennej księdze nabycie „klucza od Pięknej Studni, 1947 z Pięknej Studni”⁵³ (MNa/RA 1028). Tymczasem według wcześniejszych ksiąg inwentarzowych muzeum otrzymało klucz w 1949 r.⁵⁴ Fakt posiadania tych elementów potwierdzają inwentarze muzealiów powstałe w latach powojennych⁵⁵. Brak bliższych informacji o okolicznościach przekazania kwiatonów i klucza w latach 1946-1947 do zbiorów wówczas jeszcze niereaktywowanego Muzeum w Nysie⁵⁶.

Piękna Studnia po zabiegach konserwatorskich

W czasie rozpoczętej w 1945 r. odbudowy centrum Nysy po zniszczeniach wojennych i powojennych wyburzeniach uszkodzonych zabytków architektury podjęta została inicjatywa przywrócenia Pięknej Studni ulicy Wrocławskiej. W 1960 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki zatwierdziło projekt prac konserwatorskich. Zrodził się także zamiar, by przenieść obiekt z dziedzińca Miejskiej Straży Pożarnej w Nysie do muzeum w celu wykonania zabiegów konserwatorskich, na co wyraził zgodę wojewódzki konserwator zabytków w Opolu⁵⁷.

W Nysie sprawą Pięknej Studni zajmował się Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (PMRN). W lipcu 1967 r. nadeszło do tego wydziału pismo konserwatora wojewódzkiego zawierające zalecenia konserwatorskie. Obejmowały one następujące prace: uzupełnienie uszkodzonej cembrowiny i spoinowanie szczelin kitami, oczyszczenie kraty metalowej i dźwigni przez piaskowanie po próbie na wewnętrznej stronie kraty, wyprostowanie pociętych elementów za pomocą palnika acetylenowego, zespawanie pęknięć od strony wewnętrznej, następnie pokrycie kraty i dźwigni minią. Wykonanie tych robót zostało zastrzeżone dla specjalistów zatwierdzonych przez konserwatora wojewódzkiego. W lipcu 1967 r. PMRN zleciło konserwację Pięknej Studni Przedsiębiorstwu Państwowemu Pracowni Konserwacji Zabytków przy ul. Senatorskiej w Warszawie, które z braku możliwości przerobowych nie podjęło się przeprowadzenia wzmiankowanych prac. Zlecenie przekazano zatem Zakładom Artystycznym Związku Polskich Artystów Plastyków – Doświadczalne Pracowni Plastyczne w Łodzi, które również go nie przyjęły⁵⁸. Jedynym rozwiązaniem okazało się powierzenie wykonania robót miejscowym zakładom przemysłowym.

Zabytkową kratę przewieziono w 1967 r. do Zakładu Transportu Samochodowego Zakładów Urządzeń Przemysłowych (ZUP) w Nysie. Tam, zapewne jeszcze przed wydaniem wspomnianych zaleceń konserwatorskich, została pomalowana farbą niebieską. Następnie trafiła do nyskiego oddziału „Mostostalu”⁵⁹, gdzie wykonane zostały przy niej prace ślusarsko-

5. Piękna Studnia po konserwacji w 1935 r. Fot. Soboczyk, 1937 r.
5. Beautiful Well after conservation in 1935. Photo: Soboczyk, 1937.

kowalskie. Po przeniesieniu na teren ZUP kratę oczyszczono z rdzy i pozostałości farby przez piaskowanie, a następnie pokryto farbą podkładową⁶⁰.

W listopadzie 1968 r. nastąpiło formalne przekazanie Pięknej Studni Miejskiemu Przedsiębiorstwu Wodociągów i Kanalizacji w Nysie. Jeszcze w tym samym miesiącu władze miasta anulowały decyzję podłączenia studni do miejskiej sieci wodociągowej ze względu na negatywną opinię o przydatności wody do picia wydaną przez stację sanitarno-epidemiologiczną⁶¹.

W marcu 1969 r. kratę przetransportowano na ulicę Wrocławską i po wykonaniu odpowiednich uchwytów zainstalowano na cembrowinie⁶². Malowanie farbą powierzchniową w dwóch etapach zostało zakończone w lecie 1972 r. Pracę tę wykonały Doświadczalne Pracowni Plastyczne z Łodzi⁶³. Wcześniej, zapewne w 2. połowie 1971 r., nastąpiło uruchomienie pompy wodnej⁶⁴. Orzeł austriacki, którego replikę wykonano w 1935 r., nie wieńczył już Pięknej Studni. Przez następnych 31 lat obiekt był pozbawiony tego historycznego elementu dekoracyjnego.

Obecny stan studni

Kolejna konserwacja studni miała miejsce w trzech miesiącach letnich 2000 r. Przeprowadzili ją Jacek i Dorota Gryczewscy z zespołem, konserwatorzy kamienia z Torunia. Badania wstępne wniosły wiele nowych informacji o dziejach obiektu. Konserwatorzy na podstawie analizy technologicznej ustalili, że kwiatony z górnej obręczy przechowywane w Muzeum w Nysie nie są współczesne Pięknej Studni. Zostały wykonane i dodane do kraty w okresie późniejszym, prawdopodobnie podczas któregoś z remontów. Wobec tego zrezygnowano z ich rekonstrukcji⁶⁵. Poprzedniej konserwacji z lat 1967-1972 towarzyszyły liczne mankamenty. Nie została wtedy opracowana dokumentacja konserwatorska, a prace ślusarsko-kowalskie oraz zdarcie całkowite dawnej powierzchni malarskiej i złoceń uniemożliwiły ustalenie wcześniejszej kolorystyki. Nie zrekonstruowano również niektórych elementów zniszczonych podczas II wojny światowej i w okresie powojennym⁶⁶.

Jednym z głównych impulsów do konserwacji w 2000 r. stała się kradzież w 1999 r. maski z dolnej obręczy kraty. Konserwacja ta miała charakter kompleksowy i objęła całość obiektu, a więc część podziemną, cembrowinę marmurową, kratę żelazną i pompę wodną z rurą brązową. Skopiowany został też orzeł austriacki ze zbiorów Muzeum w Nysie.

6. Fragment kraty Pięknej Studni. Fot. W. Grundmann, reprodukt z „Oberschlesier”, 21, 1939, str. 33.

6. Fragment of the Beautiful Well grating. Photo: W. Grundmann, reproduced from “Oberschlesier”, 21, 1939, p. 33

7. Prostowanie kraty Pięknej Studni. Fot. Z. Kwiecień, 1968 r.

7. Straightening of the Beautiful Well grating. Photo: Z. Kwiecień, 1968.

Dokonał tego w 2000 r. pracownicy Zakładu Konserwacji Elementów i Detali Architektonicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Kopia ta od 2000 r. wieńczy Piękną Studnię. Zrekonstruowano ponadto brakujące fragmenty żelazne, a pompę zaopatrzone w nową, wykonaną artystycznie rurę wylewową z brązu. W 2001 r. oryginalne elementy dekoracyjne znajdujące się w Muzeum w Nysie – orzeł i trzy kwiatony – poddano konserwacji we wspomnianym zakładzie w Toruniu⁶⁷.

Ponowna kradzież maski z dolnej obręczy kraty, jak również szkody poczynione przez czynniki atmosferyczne sprawiły, że zaistniała konieczność kolejnej konserwacji obiektu. Władze miejskie zleciły ją konserwatorowi nyskiemu Ireneuszowi Śmiechowskiemu. Wykonane przezeń prace to naprawa orła stanowiącego zwieńczenie kraty, kosmetyka cembrowiny marmurowej, złocenie napisu, rekonstrukcja skradzionej maski, naprawa uszczelnienia konstrukcji, malowanie całej kraty farbą cynkową ZINGA i pokrycie powierzchni warstwą grafitową SCHILL. Ta ostatnia konserwacja została przeprowadzona w drugiej połowie sierpnia 2005 r.⁶⁸

Piękna Studnia w Nysie, jedna z kilku tak pięknych w Europie i jedyna na ziemiach polskich, przetrwała szczęśliwie burze dziejowe. Jako wybitne dzieło sztuki znana była z wcześniejszej literatury naukowej. Dzięki najnowszym badaniom archiwalnym i prasowym możliwe stało się w niniejszym artykule poszerzenie wiedzy o jej historii i konserwacjach XX-XXI w.

Mgr Krzysztof Pawlik, absolwent Uniwersytetu Wrocławskiego, jest historykiem. Od 20 lat pracuje w Muzeum w Nysie.

Przypisy

1. Zob. m.in. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7, *Województwo opolskie*, z. 9, *Powiat nyski*, pod red. T. Chrzanowskiego i M. Korneckiego, Warszawa 1963, s. 142-143; J. Kęblowski, *Nysa*, Wrocław 1972, s. 249-251; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego. Od średniowiecza do końca wieku XIX*, Kraków 1974, s. 348.
2. F. Wiedermann, *Die Wiederherstellung des „Schönen Brunnens“ in Neisse*, „Wir Schlesier”, Jg. 15, 1935, nr 6, s. 105.
3. A. Jahn, M. Warmbrunn, *Neisse. Das Buch der Erinnerung*, Nürnberg 1996, s. 175.
4. A. Christoph, *Profanbauten und Denkmäler*, (w:) *Neisse einst und jetzt. Ein Geleit- und Gedenkbuch für die Teilnehmer der 46. General-Versammlung der Katholiken Deutschlands*, Neisse 1899, s. 118.
5. B. Ruffert, *Sagen der Stadt Neisse*, Neisse 1918, s. 16; tenże, *Schilderungen aus Alt-Neisse*, Neisse 1921, s. 28-29; F. Ch. Jarczyk, *Sagen aus dem Neisser Land, Hildesheim* 1998, s. 24.
6. G. Weisser, *Zur Geschichte des „Schönen Brunnens“ in Neisse*, „Oberschlesier”, Jg. 21, 1939, H. 1, s. 27.
7. A. Schuster, *Einige Nachrichten über Wilhelm Helleweg, den Verfassers „Schönbrunnens“ in Neisse*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” (dalej „SVBS”), Bd. 5, 1894, s. 81-82; B[enedix?], *Wilhelm Helleweg, der Erbauer des „Schönen Brunnens“ in Neisse*, „Neisser Zeitung” (dalej „NZ”), 19 VIII 1889, nr 188, s. (1); G. Weisser, jw., s. 27.
8. Podają za: M. Bischof, *Die Renaissance in Schlesien*, Leipzig 1885, s. 4; B. Ruffert, *Schilderungen ...*, jw., s. 29; G. Weisser, jw., s. 27. Wyzwolenie Budy spod jarzma tureckiego ogłoszone zostało 5 września 1686 r. (F. Szakály, *Hungaria eliberata. Die Rückerobringung von Buda im Jahr 1686 und Ungars Befreiung von der Osmanenherrschaft (1683-1718)*, Budapest 1986, s. 197).
9. Th. Poleck, *Das süße Wasser mit besonderer Berücksichtigung des Trinkwassers der Stadt Neisse*, (w:) *Denkschrift zur Feier ihres 25 jährigen Bestehens hg. von der Philomathie in Neisse*, Neisse 1863, s. 173. Analiza wody Pięknej Studni w tabelach załącznikowych.
10. H. Luchs, *Zur Kunsttopographie Schlesiens*, „SVBS”, Bd. 2, 1870, H. 1-2, Bericht 13-14, s. 23-24.
11. Ibidem. Również według akwareli B. Mannfelda z 1870 r. powstała litografia barwna A. Pettingera *Der Marktplatz in Neisse*, drukowana przez H. Putza we Wrocławiu, a wydana nakładem księgarńi F. Hucha w Nysie (Muzeum w Nysie, nr inw. MNA/SA 2400). Inna litografia o tematyce nyskiej według rysunku tego artysty *Der Pfarrthurm zu St. Jacobus in Neisse 1477-1512* została zamieszczona w „SVBS”, Bd. 2, 1872, H. 5, Bericht 17, s. 96, tabl. 7. Mannfeld, urodzony w 1848 r. w Dreźnie i zmarły w 1925 r. we Frankfurcie nad Menem, malarz, rysownik i grafik, był czynny we Wrocławiu w latach 1866-1875 (zob. B. Czechowicz, „*Ze starego Wrocławia*” – rysunki Bernharda Mannfelda w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu, „*Roczniki Sztuki Śląskiej*”, t. 17, 1999, s. 177).
12. M. Bischof, jw., s. 4, fig. k. 31; H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Oppeln*, Breslau 1894, s. 117-118; tenże, *Bilderwerk schlesischer Kunstdenkmäler*, Mappe 3, Breslau 1903, Tafel 210.2; A. Brüning, *Die Schmiedekunst seit dem Ende der Renaissance*, Leipzig (1902), s. 60-61, s. 63, fig. 55; P. Knötel, *Von alten und neuen Brunnen*, „Oberschlesien”, Jg. 6, 1908, H. 10, s. 510-512, 518; zob. też (J.) Hellmann, *Über die wichtigsten Brunnenanlagen in Neisse und ihre Verzierungen*, „Bericht der Wissenschaftlichen Gesellschaft Philomathie in Neisse”, Bd. 30, 1898-1900, s. 193.
13. B. Ruffert, *Schilderungen...*, jw., s. 30.
14. *Der Schöne Brunnen*, „NZ”, 21 VIII 1889, nr 190, s. (2).
15. B. Ruffert, *Schilderungen...*, jw., s. 30. Złocenia te są widoczne wyraźnie na ilustracji zamieszczonej w: H. Lutsch, *Bilderwerk ...*, jw.
16. *Zur Instandsetzung des Schönen Brunnens in Neisse*, „NZ”, 18 XII 1934, nr 347, s. (4); *Vom „Schönen Brunnen”*, „NZ”, 17 IV 1935, nr 107, Bildbeilage, s. (2).
17. *Zu den Renovationsarbeiten am „Schönen Brunnen”*, „NZ”, 8 I 1935, nr 8, s. (4).
18. Wiadomość prasowa z początku marca 1935 r., jakoby remont Pięknej Studni powierzono mistrzowi budowlanemu rejencji opolskiej Petersenowi (F. Wiedermann, jw.), wydaje się mistyfikacją. Co najwyżej mógłby on przeprowadzić konserwację cembrowiny. O wykonawcy tej konserwacji źródła milczą.
19. *Der Schöne Brunnen wieder aufgestellt*, „NZ”, 20 VII 1935, nr 198, Blatt 2, s. (2).
20. Ibidem.
21. *Der „Schöne Brunnen” und das Stadthaus*, „NZ”, 1 VIII 1935, nr 210, Blatt 2, s. (1).
22. *Die Enthüllung des Schönen Brunnens zu Neisse*, „NZ”, 30 X 1935, nr 300, Blatt 2, s. (1).
23. Ibidem. E. Fey wykonał w Nysie prace konserwatorskie i malarskie w latach 1929-1930 w kościele śś. Piotra i Pawła (M. Warmbrunn, *Neisse/Schlesien. Kuratalkirche St. Peter u. Paul (Kreuzkirche)*, München 1937, s. 14) oraz w 1939 r. prace malarskie w kościele ewangelickim (tj. św. Barbary), przy czym w tym ostatnim zaangażowany został również do malowania i pozłocenia prospektu organowego (Archiwum Państwowe w Opolu, zespół Rejencja Opolska, Wydział II, sygn. 318, *Zusammenstellung der Baukosten bei der Instandsetzung der evangelischen Pfarrkirche in Neisse vom 2 II 1939*, s. 97; K. Pawlik, Wyniki nowych badań nad zabytkowymi organami w Nysie, (w:) *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur – Orgellandschaft*, Tagungsbericht Liegnitz 1991, hg. v. J. Stępowski u. H. Loos, Bonn 1994, „*Deutsche Musik im Osten*”, Bd. 5, s. 449).
24. *Die Enthüllung ...*, jw.
25. *Die Wiederherstellungsarbeiten am „Schönen Brunnen”*, „NZ”, 16 VI 1935, nr 164, Blatt 2, s. (1). Publikacja ta jest zaopatrzona w ilustracje przedstawiające orla z ok. 1921 r. i nowo wykonanego w 1935 r.
26. Archiwum Muzeum w Nysie (dalej AMN), sygn. 1/3, Tagebuch, Bd. 2 (1907-1927), nr 7406: *Der alte Adler vom schönen Brunnen. Eigentümer Stadt Neisse. Geliefert 29.3.1921*. Data wykonania repliki orla pierwotnego i zastąpienia go nowym, niezbyt udanym dopiero w 1922 r., podana w artykule prasowym (*Die Wiederherstellungsarbeiten ...* jw.) jest błędna, skoro orzeł poprzedni trafił do zbiorów muzeum nyskiego już w końcu marca 1921 r.
27. F. Bomba, *Bericht über die Museumsätigkeit im Jahre 1937*, „Jahresbericht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins”, Jg. 40/42, 1939, s. 4.
28. *Die Enthüllung...*, jw.
29. H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler...*, jw., s. 117.
30. *Die Enthüllung...*, jw.
31. H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler...*, jw., s. 117.
32. W. Grundmann, *Schmiedekunst am schönen Brunnen in Neisse*, „Oberschlesier”, Jg. 21, 1939, H. 1, s. 30.
33. A. Wlotzka, uczeń gimnazjum prywatnego w Domu Misyjnym Św. Krzyża księży werbistów w Nysie w latach 1894-1899, pracował później w latach 1916-1933 jako nauczyciel tego gimnazjum, kaznodzieja misyjny, rekolekcjonista i wykładowca (K. Schindler, *Alfred Wlotzka ein unbekannter ober-schlesischer Dichter*, „Oberschlesier”, Jg. 15, 1933, H. 9, s. 505; F. Heiduk, *Oberschlesisches Literatur-Lexikon. Biographisch-bibliographisches Handbuch*, t. 3, Heidelberg 2000, s. 186).
34. Bodaj jedyny egzemplarz dzieła A. Wlotzki znajduje się w zbiorach Biblioteki Muzeum Narodowego we Wrocławiu (sygn. 1575/1952). Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie nabyło jeden egzemplarz 15 VI 1922 r. (AMN, sygn. 1/3, Tagebuch, Bd. 2 (1907-1927), nr 7436).
35. Tamże, anons na stronie 4 okładki. Na temat drukarni Bära zob. F. Ch. Jarczyk, *Beitrag zur Geschichte der Buchdruckerei in Neisse*, „Neisser Heimatblatt”, Jg. 52, 1999, nr 229, s. 5; K. Pawlik,

Das letzte Gebäude der ältesten Druckerei in Neisse, „Schlesischer Kulturspiegel”, Jg. 32, 1997, H. 4, s. 57-58.

36. K. Schindler, jw., s. 507.

37. J. Thamm, *Musikalische Chronik der Stadt Neisse*, Dülmen 1974, s. 154-155; L. Hoffmann-Erbrecht, *Schlesisches Musiklexikon*, Augsburg 2001, s. 334.

38. Tak datował ją K. Schindler, jw., s. 507.

39. Analizy literackiej dzieła dokonał K. Schindler, jw., s. 512-514.

40. Tenze, *Das Drama „Der Schöne Brunnen von Neisse”*, „NZ”, 20 VII 1935, nr 198, Blatt 2, s. (2).

41. *Die Enthüllung...*, jw. O Alfredzie Jahnie zob. F. Heiduk, jw., t. 2, Berlin 1993, s. 3-4. Trzy inne sonety tego autora ogłoszone w: *Neisse. Stimmen einer Stadt. Ein Zusammenklang der Neisser Dichtergemeinde*, Oppeln 1939, s. 16, 19, 20.

42. Muzeum w Nysie, nr inw. MNa/SA 1219 d, M.L., *Der schöne Brunnen*, litografia, 29 VII [18]78.

43. Ibidem, nr inw. MNa/SA 1218, H. Fischer, *Schöner Brunnen*, litografia(?), XIX/XX w.

44. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, zespół Obrazy, b. sygn., pocztówka *Neisse O.S. Schöner Brunnen* (po 1935).

45. *Die Enthüllung...*, jw.

46. F. Ch. Jarczyk, *Neisse. Kleine Stadtgeschichte in Bildern*, Würzburg 1994, s. 30.

47. Archiwum Państwowe w Opolu, zespół: Zarząd Miejski w Nysie, sygn. 134, *Pismo Starostwa Powiatowego w Nysie do Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach z 1 VI 1945 r.*, s. 1-2.

48. H. Renk, *Stromberger schuf ein schlesisches Kleinod*, „Heimatblatt der Vertriebenen”, Beilage zur „Glocke”, Jg. 8, 1958, nr 3, s. 1.

49. Informacja ustna Josefa Rocka złożona autorowi niniejszego artykułu w dniu 7 VI 2000 r.

50. AMN, sygn. 2/98, *Księga inwentarzowa zbiorów artystycznych 1955/1971*, poz. 3297.

51. Ibidem, poz. 3164, 3165.

52. Ibidem, poz. 3299.

53. Ibidem, poz. 3166.

54. Ibidem, sygn. 2/89, *Inwentarz muzealiów* (ok. 1950), s. 188:

4759 Że 16. Schlüssel vom „Schönen Brunnen” [...] Übergeben durch Ing. Kramarczyk 1949; sygn. 2/92, *Księga inwentarzowa Muzeum Ziemi Nyskiej w Nysie 1949-1954*, s. 199, nr 4759: Klucz od „Pięknej Studni” w. XVII. Otrzymano przez inż. Kramarczyka w r. 1949.

55. Ibidem, sygn. 2/88, *Inwentarz działowy muzealiów (1947)*, Że 4-6, 15, 144; sygn. 2/92, *Księga inwentarzowa Muzeum Ziemi Nyskiej w Nysie 1949-1954*, poz. 4355-4357, 4759, 4888.

56. Wymieniona wyżej w przyp. 50 księga inwentarzowa może zawierać odtwarzane po latach „na wyczcucie” daty nabycia muzealiów (zob. K. Pawlik, *Rękopisy i inkunabuły bibliotek klasztorów nyskich w inwentarzach z czasów sekularyzacji (1812-1818)*, „Roczniki Biblioteczne”, R. 17, 1973, z. 1/2, s. 442, przyp. 23).

57. Archiwum Wojewódzkiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków w Opolu, teczka Piękna Studnia w Nysie, b. sygn., b. pag. (dalej AWOSOZO): *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7, jw., s. 142. 58. AWOSOZO.

59. Dźwignię oraz pięć innych fragmentów przejął z Muzeum w Nysie 18 X 1967 r. Józef Rok (AMN, sygn. 2/115, *Pokwitowanie z 18 X 1967 r.*, s. 17).

60. Relacja Josefa Rocka, jw; *Kosztowna toaleta*, „Nyski Metalowiec”, 1968, nr 9, s. 1.

61. AWOSOZO.

62. Notatka b. tyt., ilustracja, „Trybuna Opolska”, 1969, nr 65, s. 4; J. Matula, *Piękna Studnia zdobi ul. Wrocławską*, „Trybuna Opolska”, 1969, nr 76, s. 5.

63. APSOZ

64. AMN, sygn. 2/110, Pismo Miejskiego Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji w Nysie do Muzeum w Nysie z 15 V 1971 r., b. pag.

65. J. Gryczewski, *Konserwacja i aranżacja „Pięknej Studni” w Nysie*, (w:) *Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Wiesławowi Domaszewskiemu*, red. Bożena Soldenhoff, Toruń 2002, s. 86.

66. Ibidem, s. 83, 86.

67. Ibidem, s. 84-92.

68. Informacje uzyskane w Urzędzie Miejskim w Nysie; *Konserwacja studni*, „Nowiny Nyskie”, 2005, nr 34, s. 7; dw [Danuta Wąsowicz-Hołota], *Studnia wypiękniata*, „Nowiny Nyskie”, 2005, nr 37, s. 42.

THE BEAUTIFUL WELL IN NYSA

The Beautiful Well in Nysa is one of the most magnificent objects of its sort in Europe. Well gratings representing such a high artistic rank are to be found only in Prague, Nürnberg, Innsbruck and Bruck on the Mur.

The titular well was founded by Kaspar Naas, the mayor of Nysa. The boarding was built out of marble from nearby Sławniowice. The iron grating was executed in 1686 by Wilhelm Helleweg, the administrator of the diocesan-ducal mint in Nysa and master locksmith at the court of the local bishop. Although the well dates back to the Baroque, it features an overwhelming Renaissance impact together with a discernible reference to forms characteristic for the Middle Ages.

The information at our disposal relates to a number of conservation undertakings conducted at rather small intervals. The first took place in 1889, followed by work carried out in 1935. In 1944 the grating was hidden in the Nysa fortifications to

protect it against being damaged by Allied air raids. Found after the war, it was conserved and reinstalled in its former place in 1969. The last conservation was performed in 2001 and 2005.

The Beautiful Well, one of the oldest Silesian objects with a water pump, fulfilled its basic functions until the end of the nineteenth century. Its water was used by the bakers and butchers of Nysa, and it ceased being used after the introduction of a municipal water-main at the end of the nineteenth century.

The well is one of the most breathtaking monuments of the past in the architecture of Nysa, brimming with historical treasures. It was also the object of interest on the part of graphic artists and photographers as well as men of letters. The circumstances of its origin became the motif of a drama in five acts – “Der Schöne Brunnen in Neisse”, written by a local Verbist, Rev. Alfred Wlotzka (published in Nysa in 1922).